

УДК 811.161.2'373.2:821.161.2.0(092)Чап(045)
DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2023.281354>

Олена Дуденко*

ЛЕКСИЧНИЙ МІКС У РОМАНІ «ПОНАЇХАЛИ» АРТЕМА ЧАПАЯ

У статті проаналізовано страти нелітературної лексики, використаної Артемом Чапаям у романі «Понаїхали» (2015). Констатовано, що автор намагався передати «живий» розмовний дискурс персонажів, що є міксом української літературної основи з потужним стилістично-зниженим масивом сленгізмів, суржикізмів, варваризмів, діалектизмів та вульгаризмів. Кожна з груп названої лексики проаналізована за тематичними групами, структурою тощо. Зауважено на доцільності відтворення автором сучасного розмовного дискурсу і шляхах його санації.

Ключові слова: лексика усно-розмовного мовлення, сленгізми, суржикізми, варваризми, вульгаризми, сучасний художній дискурс.

Dudenko Olena. Lexical mix in Artem Chapai's novel «Ponaihalo».

Modern Ukrainian artistic discourse is free from censorship; consequently many authors of literary texts actively use obscene language trying to realistically reproduce informal oral speech. The proposed article analyses the types of non-literary vocabulary used by Artem Chapai in the novel «Ponaihalo» (2015). The purpose of the work is to clarify the structural, semantic, and functional features of the non-literary vocabulary in the novel: slang, the mixture of different languages (surzhyk), barbarisms, etc.

The **research material** includes more than 350 words of substandard vocabulary, taken from the novel. The work employs the following **research methods**: descriptive; comparative; elements of functional, component, and thematic analysis; as well as quantitative calculations.

It was established that the language of the novel is a mix of the Ukrainian literary base and a wide stylistically reduced range of slang vocabulary, surzhyk units, barbarisms, dialect words, and vulgarisms. Each group of the mentioned vocabulary (except vulgarisms) is analysed by thematic groups, structure, etc. In particular, 220 slang words were subdivided into 1) evaluative names of people and their characteristics; 2) slang units for objects and phenomena; 3) slang words to denote human activities and states; 4) slang lexemes presenting an assessment of the particular situation.

Among 80 recorded units of surzhyk, several groups were distinguished: 1) Ukrainian lexemes phonetically changed under the influence of Russian; 2) Russian words phonetically adapted to Ukrainian pronunciation; 3) Russian words; 4) linguistic twists formed by mixing morphemes. A group of barbarisms and ways of their functioning in the text was also analysed.

The author made the conclusion that such vocabulary mix of the novel is justified because A. Chapai tried to convey the live speech of modern urban teenagers and the specifics of Ukrainian migrants' communication in other countries.

Keywords: vocabulary of oral speech, slang words, surzhyk units, barbarisms, vulgarisms, modern artistic discourse.

Сучасний розмовний дискурс, очевидно, відрізняється від усного мовлення українців минулого століття. Змінювалися епохи; суспільно-політичні події, війни, соціальні перетворення, урбанізаційні процеси, імперські впливи – усе це не могло не позначитися на активному вокабулярі пересічного українця. Зокрема, кілька століть поневолення українського народу російською імперією, політика радянської влади спричинили масове зросійщення та суржикізацію української мови. Суспільно-політичні події кінця ХХ ст. сприяли демократизації мовного дискурсу. Те, що маємо в усно-розмовному мовленні українців на початку ХХІ ст., далеке від літературного мовлення. До власне української мовної основи додався величезний масив сленгізмів, жаргонізмів,

* Олена Дуденко, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна); e-mail: nusik2009@meta.ua.

суржикізмів, вульгаризмів, що не входять до мовної норми, є стилістично зниженими, слугують маркерами низької культури мовлення.

Змінюється співвідношення нормативних і ненормативних елементів у сучасній українській мові. Посилення функціонування нелітературних підсистем у мові не лише викликає занепокоєння лінгвістів, а й спонукає до активного вивчення мовних процесів, що відбуваються. Як стверджує Т. Кондратюк, стилістичне зниження українського розмовно-побутового мовлення, засилля суржику, жаргонізація мови потребують пильної уваги, але уваги продуманої і виваженої [Кондратюк 2006, с. 6].

Зауважимо, що провести чітку межу між нормативною, літературною лексикою і ненормативною не завжди просто. «Правильність, досконалість, зразковість – характеристики, що визначають нормативну літературну мову, високу культуру мови», – стверджує С. Єрмоленко в енциклопедії «Українська мова» [Єрмоленко 2000, с. 388]. Суттєвою ознакою такої мови – «наддіалектної, унормованої, відшліфованої форми загальнонародної мови, яка характеризується поліфункціональністю, стилістичною диференціацією і тенденцією до регламентації, – є кодифікованість її різнотипних норм», зазначає Л. Струганець [Струганець 2011, с. 41]. Кодифікацію дослідниця пояснює як «встановлення об'єктивних норм, сукупність правил про вживання слів, словоформ, конструкцій у всіх стилях літературної мови, офіційне визнання й опис у словниках, граматиках, правописі, довідниках» [там само]. Але ж і в словниках, до прикладу, тлумачних, є не тільки літературна лексика. М. Ткачук зауважує, що всім відомий СУМ-11 «зорієнтований на літературне мовлення, однак до його реєстру дібрано лексику, різну за походженням, функціонуванням та стилістичним використанням» [Ткачук 2018, с. 55]. Як зазначають упорядники, «у Словнику зафіксовано ... чимало широко вживаних діалектизмів, застарілих слів, елементів розмовної лексики та ін.» (СУМ I, с. VI).

Ненормативною вважають табуйовану лексику, яку мовці сприймають як відразливу, непристойну. Як синоніми автори Вікіпедії наводять такі терміни: нецензурна, обсценна; матюки, лайка, лихослів'я (https://uk.wikipedia.org/wiki/Ненормативна_лексика). Проте сюди зараховують не лише блюзнірство, прокльони і лайку. Мовознавці розширюють її межі, включаючи соціолекти та суржик. На переконання Я. Рибалки, «склад ненормативної лексики визначається набором соціолектів (сленг, жаргон, аргі, просторіччя) та стилістично зниженої лексики (вульгаризми, лайлива, обсценна лексика, мат, дисфемізми, суржик, також сюди можна віднести евфемізми)» [Рибалка 2012, с. 196].

Дослідниця Л. Клепуц проаналізувала праці зарубіжних дослідників, присвячені ненормативній лексиці. Зокрема, Л. Андерсон і П. Траджіл у праці «Bad Language» у межах поняття «ненормативна лексика» виокремлюють такі лексико-семантичні групи: «лайка (swearing), сленг (slang), жаргон (jargon), неправильне вживання (misuse), недбалі вставні слова та скорочення (fillers and small words)» [цит. за: Клепуц 2009, с. 85]. Інші дослідники звужують назване поняття лише до вульгаризмів (Х. Касарес, Л. Блумфілд, Е. Партрідж). Авторка доводить, що і в українській мові вульгарного відтінку можуть набувати «певні лексичні одиниці, які входять до таких чітко визначених і сформованих соціолектних груп, як сленг, жаргон, аргі, просторічні вирази» [там само].

Важко заперечити дослідниці, адже провести демаркаційну лінію між сленгізмами, жаргонізмами й обсценізмами іноді просто неможливо через стилістично-знижену маркованість. Тому укладачі словників сленгу часто їх не

розмежують (візьмімо, для прикладу, «Словник сучасного українського сленгу», укладений Т. Кондратюк (2006), де обценізви подано серед сленгізмів).

Однак існують й інші номінації нелітературної лексики. Наприклад, мовознавиця Т. Левченко соціолектизми (жаргонізми, сленгізми), територіальні діалектизми, суржикізми об'єднує в групу субстандартної лексики за специфічне, яскраво виражене емоційно-експресивне, оцінне забарвлення і функціонування переважно в усному мовленні [Левченко 2021]. Субстандарт протистоїть мовному стандарту, тобто літературній мові, хоча, як стверджує дослідниця, «субстандартна лексика впродовж десятиліть поповнювала усне розмовне мовлення, функціонуючи переважно у сфері соціально-побутової комунікації та невимушеного особистого спілкування» [Левченко 2021, с. 4].

Т. Левченко дослідила використання субстандарту в мові засобів масової комунікації. Проте він став складником не лише публіцистичного стилю, а й сучасного художнього дискурсу. Через відсутність цензури, «“орозмовлення” всіх стилів української літературної мови» [Навальна 2018, с. 79] маємо модернізований текст, у якому активно функціонують соціолекти, суржик, розмовна експресивно забарвлена лексика, навіть обценізви. Постмодерні автори пояснюють це відповідністю часові, «правдивістю відтворення сучасного мовлення» [Рибалка 2012, с. 196]. Мовознавці вбачають у цьому вияв «демократизації і ще більшою мірою лібералізації стилістичних засад літературної мови», що спричинило «різку активізацію вживання в розмовному стилі й у різних жанрах художнього та публіцистичного стилів стилістично зниженої, вульгарної, жаргонної лексики» та змішування елементів цих мовних стихій у рамках одного тексту [Тараненко 2002, с. 34–35]. Справді, у художньому стилі «можливі поєднання елементів усіх стилів літературної мови, а також діалектизмів, жаргонізмів та інших складників, якщо це вмотивоване потребами мистецького зображення дійсності» [Пономарів 1992, с. 15].

Однак, як би там не було, сучасні письменники максимального ефективного емоційно-естетичного впливу на читача досягають не лише завдяки довершеності мовного матеріалу, але й завдяки його незвичності, оригінальності. Оригінальність і полягає в «дослівності» відтворення сучасного усно-розмовного дискурсу.

Нашу увагу привернув роман «Понаїхали» Артема Чапая (2015). Справжнє ім'я автора – Антон Водяний, він є відомим українським мандрівником, письменником та журналістом. Роман посів високі щаблі в рейтингу конкурсу «Книга року ВВС» (2015), а наприкінці 2021 року, як повідомляли ЗМІ, побачив світ навіть французькою в перекладі Жюстін Донш.

Цей роман став першим із запланованої трилогії про вигадане місто Білий Сад. На думку соціолінгвістки С. Бибики, він є «соціальним портретом наших сучасників-українців» [Бибика 2019, с. 31]. Це один із перших романів у нашій літературі, у якому йдеться про сучасних заробітчанин, про трудову міграцію – як українців у різних кінцях світу, так і мігрантів в Україні. Як зауважив літературний критик, член журі від ВВС Ю. Володарський, «у романі Чапая є й виразний сюжет, і вдалі смислові рефрени, і згадана вище соціальна значущість, і доречна стримана інтонація, та ще й герої в ньому *розмовляють мовою, дуже схожою на дійсно вживану*» (письмівка наша. – О. Д.) [Володарський 2015]. Саме мова персонажів привернула і нашу увагу, бо в тексті бачимо, як визначив критик О. Коцарев, «вправне, майже барменське змішування мов – літературної,

просторіччя, регіональних діалектів, суржику, макаронізмів у мові заробітчачан» [Коцарев 2016].

Тому **об'єктом дослідження** стали групи нелітературної лексики в романі «Понаїхали» Артема Чапая. **Метою роботи** є з'ясування структурних, семантичних та функціональних особливостей цієї лексики в романі.

Матеріалом дослідження слугували понад 350 одиниць субстандарту, дібраних із роману «Понаїхали» Артема Чапая (сленгізмів, суржикізмів, варваризмів тощо). Обсценізми опущено з етичних міркувань, хоча їх зафіксовано в тексті роману понад 50 одиниць.

У ході дослідження було використано такі **методи**: описовий (для докладного аналізу дібраного фактичного матеріалу); порівняльний (для розмежування нелітературних одиниць, зафіксованих у мові роману); елементи функціонального, компонентного й тематичного аналізу (для з'ясування стилістичного навантаження дібраних лексем, їх групування за спільними семами); а також прийом кількісних підрахунків (для визначення кількісного складу досліджуваних нелітературних страт).

Упродовж останніх кількох десятиліть нелітературні елементи активно проникають у неформальне мовлення комунікантів. На думку Т. Кондратюк, дослідниці соціолектів, сучасне мовлення явно тяжіє до нестандартної лексики [Кондратюк 2006, с. 6]. Це наслідок низки чинників, серед яких – особливі, невимушені умови функціонування розмовного мовлення, відсутність попереднього обдумування висловлювання та попереднього відбору мовного матеріалу, безпосередність, невимушеність спілкування між його учасниками. Усе це сприяє реалізації мовної експресії та застосуванню різноманітних – стандартних та нестандартних – лексичних засобів її творення.

«Польове» дослідження тексту роману «Понаїхали» починається з обкладинки, яка розкриває його сутність. «Невесела, зате здоровенна картата торба добре поєднується з назвою», – відзначає один із критиків роману, О. Коцарев [Коцарев 2016]. Справді, ця торба символізує назву, яка впадає в око через належність до суржику. Як стверджує С. Бирик, *понаїхати* означає 'приїхати в яке-небудь місце, зібратися в якомусь місці; прибути куди-небудь для постійного проживання'. Слово закріпилося в суспільній мовній практиці з додатковими негативними конотаціями, емоційною і соціально-психологічною, як оцінка скупчення чужих людей у звичному для «своїх» середовищі життя (*Понаїхали тут і качають права* (Чапай, с. 129); *А у Кривому Розі у нього родичі якісь, раніше понаїхали* (Чапай, с. 51)) [Бирик 2019, с. 31].

Окрім дієслова, у романі ужито й субстантивованій дієприкметник-суржикізм *понаєхавши*, що позначає людей, які є небажаними «гостями»: *...нада в натурі боротись із понаєхавшими...* (Чапай, с. 52). Концептуально навантаженим, стверджує дослідниця, є й оказіоналізм – «стилізована під органічну російську зредуковану вимову назва зазначеної дії» [Бирик 2019, с. 32]: *П'наєхали, прохода нет* (Чапай, с. 121).

Головними героями роману є сім'я Ткачуків, яка проживає у вигаданому провінційному містечку Білий Сад. Батьки Юрій та Ольга через втрату роботи змушені їхати на заробітки за кордон. Юра, як голова родини, за пів року спробував себе в різних професіях у Сполучених Штатах Америки; Оля, покинувши сім'ю, поїхала працювати до Італії доглядачкою престарілих. Паралельно розповідається про синів подружжя. Старший, Сергій, став учасником організації, що займалася бандитськими нападами на мігрантів; молодший, Володя, навпаки, зосереджений на навчанні, тому власними силами

вступив до Могилянки. Події, описані в романі, тривають майже десять років. Сім'я за цей час зруйнувалася, а діти виросли; у Сергія з'явилася власна родина.

Усі четверо стали головними героями роману. Вони – звичайні люди, яких можна зустріти в будь-якому провінційному містечку. Проте, як зауважують критики, привертають увагу їхні діалоги, невласне-пряме мовлення, насичене як суржилом, сленгізмами, іншомовними фразами (російською, американською, італійською мовами), так і лайкою [Коцарев 2016]. Іншомовні «побутові стихії», як стверджує С. Бибик, стилістично навантажені [Бибик 2019, с. 34].

Дискурс наратора подано здебільшого літературною мовою, зате мовні партії героїв, особливо підлітків (Сергія та його товаришів), рясніють стилістично маркованою лексикою. «Автор роману розгортає події в місті Білий Сад, назва якого актуалізує позитивні асоціації – *білий, чистий, розвинений, родючий*. Натомість усюди за принципом контрасту – негатив, знервованість у стосунках, “забруднена”, груба мова», – зауважує С. Бибик [Бибик 2019, с. 42].

У результаті суцільного виписування з тексту роману вилучено потужний масив субстандарту. Найбільш уживаних сленгових номінацій майже 220 одиниць. Їх об'єднали у тематичні групи: 1) сленгові одиниці на позначення людини, частин її тіла та ознак – понад 80 одиниць; 2) сленгізми на позначення предметів та явищ – близько 30 одиниць; 3) сленгізми на позначення людської діяльності та станів – близько 80 одиниць; 4) сленгові оцінки – до 30 одиниць.

«І хоча сленг з усіма інкорпорованими жаргонами, залишками арго та нальотом вульгаризованої лексики, – як стверджує Т. Кондратюк, – презентує мову не з “парадного” боку, але це є жива мовна стихія, своєрідна “мовна лабораторія”» [Кондратюк 2006, с. 5]. Далі дослідниця стверджує: «У мові повинно бути все: від літературного ядра до крайнього розмовного маргінесу», включаючи й обценну лексику [Кондратюк 2006, с. 6]. Тому А. Чапай застосовує жаргонізований масив для стилізації під розмовне мовлення, зокрема для «дослівної», максимально повної передачі діалогічного мовлення.

Зауважимо, що чітку межу між жаргонізмами і сленгізмами встановити неможливо, оскільки частина жаргонізмів давно перейшла в загальний ужиток сленгомовних. Якщо в середині минулого століття жаргонізми сприймалися як соціально стороння мовна підсистема, мова «блатних», кримінальних злочинців, то зараз вони стали джерелом особливої мовної експресії, яка застосовна в ситуаціях невимушеного спілкування, для підкреслення власної належності до групи, настанови на жарт чи висловлення емоцій, реакцій на певні ситуації. Зокрема, Т. Кондратюк у передмові до свого словника (ССУС) зауважує, що «значну частку з-поміж сленгового лексикону складають жаргонізми, які перетворились на загальноживані й перейшли до системи сленгу. Але трансформація жаргонізмів є лише одним із шляхів поповнення сленгу і зовсім не охоплює весь лексикон як такий» [Кондратюк 2006, с. 20].

На спільність лексем в обох страхах вказує і мовознавиця Т. Миколенко в дисертаційній роботі, присвяченій українському міському сленгу тернопольян: «перехід у сленг жаргонних лексем свідчить про наявність спільних одиниць в обох системах» [Миколенко 2006, с. 9].

На думку Л. Ставицької, сленг є практично відкритою мовною підсистемою ненормованих, стилістично знижених лексико-фразеологічних одиниць, які виконують оцінну (звичайно негативну) та евфемістичну функції [Ставицька 2005, с. 42]. Тому не будемо проводити чітку демаркаційну лінію, зараховуючи жаргонізми до сленгу, зокрема молодіжного, що представлений у романі, адже всі одиниці засвідчені в мовленні підлітків чи трішки старших.

Група сленгізмів на позначення людини, частин її тіла та ознак, зафіксована нами в романі, охоплює назви членів родини, осіб чоловічої та жіночої статі, яскраво виражені оцінні назви людей, сюди ж входять назви представників різних професій, національностей, партій, угруповань, окремі назви частин тіла та характеризувальні ознаки людини.

До номінацій, що об'єднують членів родини, належать такі сленгізми: *бать, матушка, брательнік, родаки* та ін. Наведемо контекстуальні приклади: *Ха, бать вдає, що чай він любить* (Чапай, с. 14) (*БАТЯ*, ч. *Батько* (ССУС, с. 56), близьке до рос., хоча є загальнослов'янським, первісно було зверненням до старшого брата, потім стало шанобливим зверненням до батька); *Мама-банкомат, матушка по скайпу?* (Чапай, с. 192) (*Матушка*. Мама (<http://surl.li/hfeqs>); *Брательнік Володя, наприклад* (Чапай, с. 107) (*Брательнік*, жрм. Брат (<http://surl.li/hfeqt>)); *Бать в тьорках з маминими родаками, так шо сюди не покажется* (Чапай, с. 162) (*РОДАКИ*. Батьки (ССУС, с. 264)).

Оцінні номінації застосовуються й до представників осіб чоловічої статі, зокрема: *чувак, пацук, мужик, мажор, жеребець, мачо, мужлан, дружбан* та ін. Так, лексема *пацук* є загальною номінацією, застосовною до хлопців і трапляється часто на сторінках роману: *То Яруся, то акції, то пацики* (Чапай, с. 176). Позитивну оцінку несе лексема *мужик*, що походить зі злочинного жаргону (*МУЖИК*. 2. злоч. Порядна людина на зоні (ССУС, с. 199)), напр.: *Мейдин, який був класним пациком, став класним мужиком* (Чапай, с. 236). Протилежну оцінку має розмовно-зневажлива номінація *мужлан*, що позначає грубу, неотесану, неосвічену: *Юра ляснув по столу долонею, бо він не якийсь там мужлан і кулаками не грюкає* (Чапай, с. 25).

Сленгізм *дружбан* теж позитивно конотований. Хлопці часто послуговуються ним, звертаючись до друга: *Довелося з Кокосом помиритися, щоб до його дружбана поїхати* (Чапай, с. 118). А от лексема *чувак* швидше нейтральна, для прикладу: *Чувак! Який у тебе розмір ноги?* (Чапай, с. 36). Лише супутній епітет може додавати йому негативної чи іншої оцінки: *...не хочеться бути винним цьому мутному чуваку* (Чапай, с. 88) (*МУТНИЙ*. 1. Ненадійний, непевний, той, що може зрадити, не викликає довіри (ССУС, с. 200)).

Певними сексуальними оцінками супроводжуються сленгізми *жеребець, мачо*, що доводять приклади: *Тобто чоловікові можна, це круто, це жеребець... Якщо чоловік, це круто, мачо...* (Чапай, с. 192) (*МАЧО*. 1. Темпераментний, маскулітного типу чоловік (ССУС, с. 191); *ЖЕРЕБЕЦЬ*. крим., жрм. Сексуально стурбований чоловік, сексуальний партнер (<http://surl.li/hferd>).

Низка сленгових номінацій на позначення осіб чоловічої статі марковано пейоративна, напр.: *ботан, алкаш, криса, дятел, лошара, гопник, поц, шавка, дриц* та ін. Наприклад: *Я ж не алкаш-роботяга якийсь* (Чапай, с. 162) (*АЛКАШ*. жрм. Алкоголік, п'яниця (<http://surl.li/hfetc>); *...Сергій почувався трохи крисою* (Чапай, с. 56) (*КРИСА*. 2. Людина, яка краде у своїх (ССУС, с. 72)); *Та ну, часи гопників давно минули* (Чапай, с. 236) (*ГОПНИК*. 1. Вуличний злодюжка (ССУС, с. 99)) та ін.

Окрему групу в романі становлять сленгізми на позначення осіб за належністю до певної національності. І це не даремно, адже в романі питання нетерпимості до трудових мігрантів у різних країнах та в Україні зокрема постало дуже гостро. Старший син Сергій був учасником радикального угруповання, яке всіляко утискало, переслідувало «інших» у місті, сам же ставав об'єктом цькувань у Московії, де його сприймали за кавказця через смагляву шкіру. У дискурсі роману ми зафіксували протиставлення на осі *хохол – москаль*,

зневажливі номінації *китайоза, хачі, чурка, нігер* та ін., а також місця їх перебування – *Хохляндія, Чуркестан, Пендосія*. Покажемо на прикладах: – *Хохол, что ли? – Да. – А на вид чурка* (Чапай, с. 237); *А Білий Сад для косівських хлопців – взагалі москалі. Для них і Хмельницький – москалі, зрозумів Юра* (Чапай, с. 33) та ін.

Яскраво негативну конотацію мають номінації, що позначають представників неслов'янських народів: *Прикинь, бачив на днях китайозу* (Чапай, с. 49); *Голова сказав хачі, значить хачі. Вони взагалі не розрізняли азербайджанців і вірменів* (Чапай, с. 15) (*ХАЧ, ХАЧИК*. Представник кавказьких національностей (ССУС, с. 314)); *А то ще привіз зі своєї Пендосії любов до чурок і нігерів...* (Чапай, с. 151); (*ЧУРКА, знев. Азіат* (ССУС, с. 329); *НИГЕР*. 1. Негр (ССУС, с. 212)).

На позначення осіб жіночої статі підлітки в романі використовують зовсім невелику кількість сленгізмів: лише *тьолка, дівача, пацанка*. Наприклад: *Понаїхав тут і будеш до наших тьолок лізти?* (Чапай, с. 67) (*ТЬОЛКА, знев. Дівчина, жінка* (ССУС, с. 298)); *Вона із пацанок* (88) (*ПАЦАНКА*. Хуліганіста дівчина-підліток (ССУС, с. 224)). Обоє статей неповнолітніх стосується лексема *малолітки (малолетки)*: *Кокос стояв зі своїм малим серед півдесятка малоліток* (Чапай, с. 11).

Окрему групу становлять сленгові номінації, пов'язані з представниками певних професій. Зокрема, пейоративно конотованими є сленгізми, якими називають представників органів внутрішніх справ, похідні від них прикметники, іменники. Наприклад, такими є слова *мент* (похідні *ментовський, ментура*), *коп, мусор* (зі знач. 'міліціонер', 'поліцейський'): *Пішли, бо менти прийдуть...* (Чапай, с. 68); *Цей, тіпа – злий коп* (Чапай, с. 160) *Біля метро й на базарах, де водилися кавказці, водилися й мусора* (Чапай, с. 124).

Однак на сторінках роману згадано сленгізми на позначення представників інших професій чи роду занять: *презік, шаурмен, дальнобой, студік, журик*. Наприклад: *Кажуть, на презіка натисли* (Чапай, с. 216); *А чоловік тьоті Каті дальнобоєм в Америці?* (Чапай, с. 20); *Білий з фірмовою незворушністю пояснював тупим журикам, що учасники акції – не ксенофоби, а патріоти* (Чапай, с. 104) (*ЖУРИК*. Журналіст (ССУС, с. 127)) та ін.

Сленгові лексеми на позначення частин людського тіла становлять невеличку групу – лише кілька номінацій: *морда, пика, рама*.

Серед позитивно конотованих ознак-характеристик людини виокремимо такі: *крутий, класна, кльова* та ін. Проте більша частина сленгових лексем-прикметників має виразну пейоративну оцінку, зокрема *дебільний, шуганий, нарваний* та ін. Сюди ж зараховуємо евфемістичні назви осіб, які перебувають під впливом певних речовин (наркотичних, алкогольних тощо): *обдовбаний, піддатий* та ін.

Як було зазначено, молодь, зображена на сторінках роману, використовує у своєму мовленні близько 30 сленгізмів на позначення різних предметів і явищ. Сюди передусім належать назви важливих для них речей: грошей (*бакси, бабки*), телевізора (*ящик*), засобів пересування (*бусик, тачка*), найчастіше відвідуваних закладів (*забігайлівка, бичарня, точка, хата*), певних явищ, що виникають у стосунках (*розборки, тьорки, відмазки, мутки, прикол, прибамбаси* та ін.) тощо.

Привертає увагу і підгрупа сленгізмів, що позначає захоплення молоді, щоправда, шкідливі, осудні, напр., уживання алкоголю, наркотиків тощо (*водяра, крек, план, пара доз соломки*): *Водяра водярою цей їхній бурбон* (Чапай, с. 127) (*ВОДЯРА*. Горілка (ССУС, с. 86)); *Крек і дурна чашка* (Чапай, с. 132) (*КРЕК, нарк.* Штучно виготовлений кокаїн. Крек курять (ССУС, с. 171)) та ін.

Велику групу, як і традиційно, в аналізованому дискурсі становлять сленгізми, що номінують різноманітні дії та стани. Сюди належить до 80 одиниць. Найуживанішою є лексема **валити**, що позначає певний рух, переміщення – зафіксовано близько 20 разів у мовленні різних персонажів (*ВАЛИТИ*. 1. Йти, заходити. 2. Йти геть (ССУС, с. 72)). Причому є й деривати, утворені за допомогою префіксів, що вносять додаткові значеннєві відтінки: *звалити, підвалити*. Наведемо приклади: *Може, все-таки треба було валити?.. Може, діти вивчатися і звалять молодими* (Чапай, с. 9); *У передостанній день Марді Гра до Юри підвалили дві жінки* (Чапай, с. 64).

Семантику руху мають і сленгізми *пиляти, ломанутися*: *Ну ладно, Ярославна знову з матушкою кудись упиляла, я можу й без неї тиждень* (Чапай, с. 150); *І зразу з низького старту ломанувся крізь хвіртку, слідом за своїми* (Чапай, с. 15) (*ЛОМАНУТИСЬ*. Вдертись (ССУС, с. 182)).

Низка дієслівних лексем указує на шкідливі для здоров'я заняття: уживання алкоголю, наркотиків тощо. Зокрема, про зловживання алкоголем свідчать лексеми *бухати, нажиратися, обмити*, напр.: *Сергій не міг побачити, чи сидить там батя, чи бухає свій молдавський коньяк* (Чапай, с. 14) (*БУХАТИ*. Пиячити (ССУС, с. 70)) та ін. Про вживання наркотиків свідчать сленгізми *сколотися, сидіти на креку* та ін.: *...а зараз суворі пацики дев'яностих хто спився-сколовся-сидить, а хто піднявся, як Ігор Наговіцин* (Чапай, с. 54) (*КОЛОТИСЬ*, нарк. Вводити наркотики внутрішньовенно (ССУС, с. 165)); *Дно чорного району сидить на креку* (Чапай, с. 110).

Окремі дієслівні лексеми мають сему 'діяльність', вказують на виконання важкої або неякісної роботи чи, навпаки, її уникання. Наприклад, *вкалувати, пахати* і похідні від них: *Я вкалую, а вони по ресторанах* (Чапай, с. 115); *...батя пахав на нафті в Тюмені* (Чапай, с. 54) (*ПАХАТИ*. Важко працювати (ССУС, с. 224)); *Пробували припахати, сказав, що тяжко готується до екзаменів* (Чапай, с. 162).

Про неякісне виконання певної роботи свідчать лексеми *халтурити, напартачити*: *Будете халтурити, більше не візьму...* (Чапай, с. 98) (від *Халтура*. 1. Несумлінна, неакуратна робота (СУМ XI, с. 14); *Якось Юра напартачив* (Чапай, с. 132) (*ПАРТАЧИТИ*. Робити неякісно, псувати (ССУС, с. 223)).

Про сумнівну діяльність ідеться і в дериватах, утворених від *мутити*, зокрема *замутити, намутити*: *Зате Білого, який все замутив, відпустили* (Чапай, с. 220); *Може, з ним своє шось намутимо* (Чапай, с. 54).

Про бездіяльність або прагнення відпочити свідчать сленгові дієслова *втикати, сидіти на підсосі, тусити, шаритися* та ін., напр.: *Тупо втикали тупий французький фільм* (Чапай, с. 150) (*ВТИКАТИ*. 1. Дивитись у нікуди, абстрагуватись від дійсності. 4. Нудьгувати (ССУС, с. 90)); *Ти чьо шариися?* (Чапай, с. 12) (*ШАРИТИСЯ*. 2. Тікати від виконання роботи, лінуватись (ССУС, с. 331)).

Можемо виокремити підгрупу сленгізмів, що стосуються поведінки чи стану при комунікації, пов'язані з процесами мовлення, наприклад *накапати, проїхати, зависнути* та ін. Наведемо для підтвердження контексти: *Мент казав, у нього сестра лишилась, вона й накапала* (Чапай, с. 160) (*НАКАПАТИ*, док. Донести на когось, наябедничати (ССУС, с. 205)); *Ти що там, завис?* – *засміявся тато* (Чапай, с. 229) (*Зависнути*, комп. Тимчасово не працювати (про комп'ютер), не реагувати на зовнішні дії (<http://surl.li/hffdk>)).

Певним чином стосуються мовлення і сленгізми із семою 'викриття', зокрема *здати, спалити (попалити), просікати*. Контексти це підтверджують: *Цікаво, якби бачив Сергія – здав би?* (Чапай, с. 20); *(Здавати (кого, що). Зрадити, видати когось* (<http://surl.li/hffee>)); *Ці на публічну акцію вирішили не йти, щоб не спалитися* (Чапай, с. 105) (*СПАЛЮВАТИ*. Викривати (ССУС, с. 278)).

Нерівноправної, неефективної, неприємної комунікації стосуються сленгові сполучення та дієслова *переводити тему, втирати, стартонутти, брати на понт* та ін., напр.: *Щас почне втирати...* (Чапай, с. 107) (*ВТИРАТИ*. 1. Перекопувати, запевняти в чомусь. 2. Багато говорити (ССУС, с. 90)); – *Ти вкрав її! – сусід стартонує з нуля до ста, голос зірвався на фальцет* (Чапай, с. 129) (*СТАРТОНУТИ*. Сказати щось образливе, спровокувати сварку (ССУС, с. 280)); *На понт бере, подумав Сергій* (Чапай, с. 16) (*Брати на понт, крим*. Діяти щодо когось погрозами, хитрістю, залякуванням та ін. (<http://surl.li/hffem>)).

Негативну конотацію мають усі сленгізми, що позначають фізичну розправу, методи впливу силою, напр.: *накостилати, завалити, відмудохати, найхати, дрючити, найжджати, придобатися* тощо. Приклади таких уживань: *Ну, накостилляють разок, як буде Ярусю проводити* (Чапай, с. 55); *Витягнуть тебе і тоді точно завалять* (Чапай, с. 82) (*ЗАВАЛЮВАТИ*. Убивати (ССУС, с. 130)); *Я чув, на міністра найхали...* (Чапай, с. 216) (*НАЙЖДЖАТИ*. Звинувачувати у чомусь, ображати. (ССУС, с. 204)); *З невеликим багажем, щоб у Захоні угорські митники не придобалися* (Чапай, с. 141) (*ПРИДОВБУВАТИСЯ*. Чіплятися, набридати (ССУС, с. 250)).

Певні поведінкові прояви позначають лексеми *мочити, випендрюватися, вестися, ламатися*. Їх об'єднуємо тут умовно, адже вони вказують на різнопланові аспекти людської поведінки. Покажемо на прикладах: *Цікаво, моя матушка теж таке мочила, коли її бабка помирала?* (Чапай, с. 220) (*МОЧИТИ*, *недок*. Робити або говорити щось незвичне, таке, що привертає увагу: або дуже смішне, або дуже дивне (ССУС, с. 198)); *Казала йому, наші мужики випендрюються, а тобі цього не треба...* (Чапай, с. 66) (*ВИПЕНДРЮВАТИСЯ*, *мол., жрм; несхвальн. Поводитися таким чином, щоб привернути до себе увагу* (<http://surl.li/hfffa>)) та ін.

Окрема група сленгових дієслів позначає поведінку людини, що є результатом певних емоцій, як позитивних (напр., *ржати*), так і негативних (*мандражувати, шугатися, охрінити, паритися* та ін.). Покажемо на прикладах: *Мейдин з Кокосом і малим Кокосом шось там ржуть...* (Чапай, с. 56) (*РЖАТИ*. Голосно, зухвало сміятись (ССУС, с. 262)); *Це була їхня перша акція, і він мандражував, хоч і не признавався* (Чапай, с. 12) (від *МАНДРАЖ*. Страх (ССУС, с. 189)); *Щоразу шугалися, коли Юра питав у них ай-ді* (Чапай, с. 43) (*ШУГАТИСЯ*. Лякаться чогось, нервово сіпатися (ССУС, с. 338)); *Мейдин написав китайцеві на листочку «Кривий Ріг», щоб той у Дніпрі знов не лоханувся* (Чапай, с. 51) (*Лохонутися, док., зниж*. 1. Бути обманутим. 2. Зробити дурницю (ССУС, с. 183)); *Та не парся...* (Чапай, с. 95) (*ПАРИТИСЬ*. Хвилюватись, перейматись чимось (ССУС, с. 223)) та ін.

Окремі сленгізми, що вказують на психологічний стан, є часто вживаними на сторінках роману, типовими. До них належать *харити* (*ХАРИТИ*. 1. Стан небажання чимось займатись. 2. Погане самопочуття. 4. Набридати (ССУС, с. 314)) і *манати* (*МАНАТИ*. Не бажати щось робити (ССУС, с. 189)), напр.: *А Сергія починало харити просте, бетонне насильство* (Чапай, с. 104); *Я ховаю, я манав, щоб батя спалив* (Чапай, с. 13).

Виразне російське походження мають сленгові вирази *бути на своїй хвилі* і *бути на стрьомі*. Вони мають дещо протилежне значення: *бути на своїй хвилі* – це думати про своє, *бути на стрьомі* – це бути на сторожі, наготові. Підтвердимо прикладами: *Тато на своїй хвилі, як завжди* (Чапай, с. 20); *Голова, а хто на стрьомі?* (Чапай, с. 12).

Найменшу групу серед аналізованих сленгізмів становлять лексеми прислівникового й іменникового походження та вигуки, що виражають різноманітні оцінки та емоції. Це майже 30 лексем та сполучень слів.

Оцінки можуть бути як схвальними (*круто, мегакруто*), так і негативними (*западло, впадло, треш і угар* та ін.). Позитивна конотація рідко, але трапляється у сленгізмів-оцінок, напр.: *Через місяць їхній гурток «Беркути» вступив у легендарний курінь «Чугайстри». В дитинстві Сергію здавалося, що це мегакруто* (Чапай, с. 56); *Круто. Найдорожчий в місті* (Чапай, с. 115); (*КРУТО, присл. Добре, престижно, вражаюче* (ССУС, с. 173)); *Ото ржачно, що китаїоза начепив таке на себе* (Чапай, с. 51) (*РЖАЧНО, присл. Смішно* (ССУС, с. 262)).

Частіше сленгові оцінки мають пейоративну конотацію, напр.: *Тупо втикали тупий французький фільм* (Чапай, с. 150) (*ТУПО, присл. Просто, банально; без смислу* (ССУС, с. 297)); *Ходити на сходовий майданчик ввечері впадло* (Чапай, с. 124) (*ВПАДЛО, присл. Ліньки* (ССУС, с. 87)).

Окремі сленгізми-оцінки мають іменникове походження. Наприклад, *кайф, жир*. Лексема *кайф* – зі сленгу наркоманів, позначає стан ейфорії, насолоди (ССУС, с. 154): *...Юра налив ще 50 грамів молдавського коньяку, відрізав скибку лимона, випив, з'їв лимон, сів біля вікна і, мружачись від весняного сонця, став пити гарячий солодкий чай. Кайф* (Чапай, с. 11). Лексема *жир* – із молодіжного сленгу, застосовується для вираження ставлення до супервисокого рівня чогось; найвищої оцінки; чогось класного: *Те саме творилося в усіх інших барах Бурбон Стріт. Жир!* (Чапай, с. 58).

У романі «Понаїхали» можемо виокремити й інші групи нелітературної лексики, наприклад суржикізми, які автор використовує для максимального наближення мовних партій персонажів до природного мовлення сучасної молоді. Тим паче, що йдеться про усно-розмовне мовлення підлітків, зокрема товаришів Сергія Ткачука, які належали до сумнівних молодіжних угруповань. Їхнє мовлення важко назвати українським, це змішана субмова, щедро пересипана матом, жаргонізмами, вставленнями росіянізмів та мовних покручів, які умовно називаємо суржикізмами.

Суржик належить до ненормативного мовлення, оскільки це або запозичення з російської мови (росіянізми, кальки), що оформлені за нормами української, або ж мовні гібриди, утворені внаслідок поєднання українських та російських морфем. Суржик з'являється в умовах білінгвізму, коли мовці недостатньо вміють користуватися обома мовами, які паралельно функціонують у певному соціумі, натомість змішують їх у довільному порядку, залежно від ситуації спілкування. Українсько-російський суржик став мішаниною двох мов, і це зумовлене трьохсотлітньою історією нерівноправного співіснування України й росії.

Про суржик як про результат саме нерівноправної українсько-російської двомовності пише відома соціолінгвістка Л. Ставицька, визначаючи його як «некодифіковану просторозмовну мову, яка виникла як наслідок масової тривалої контактної українсько-російської двомовності в її диглосній формі» [Ставицька і Труб 2007, с. 77].

Мовознавиця Л. Масенко переконує, що суржик – це не гра і не стилізація, це природна форма спілкування мільйонів людей в Україні [Масенко 2019, с. 6], це «результат тривалого контакту доміантної мови загальноімперського поширення» з підлеглою та утискуваною українською [там, само, с. 7].

Зазначимо, що радянське керівництво не обмежилось зовнішнім зросійщенням, а значно посилило його адміністративним втручанням у внутрішню структуру української мови. Явище суржикізації як стихійного пристосування носіїв підлеглої мови до мови панівної було підсилено правописною, термінологічною і лексикографічною практиками, що мали на меті штучне зближення української мови з російською, обмеження українського словника лексикою і фразеологією, спільною з російською, і вилучення з активного вжитку українських слів, відмінних від російських. Напоказ демонструвався «невиданий розквіт національних мов» [Масенко 2019, с. 31], проте в Україні російська мова до кінця ХХ ст. стала основним засобом міської комунікації, а міста зростали за рахунок міграції сільського населення; водночас сільські мовні середовища деградували. Саме російській віддавали перевагу скрізь: удома, у школі, на роботі, на вулиці тощо. Тож українська мова, як мова українського народу, не могла розвиватися, розквітати, а занепадала, поступаючись місцем російській (для освічених комунікантів) і мовному українсько-російському гібриду (для решти мовців). Яку би негативну оцінку суржику не давали мовознавці (О. Сербенська: «Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалася упродовж віків...» [Антисуржик 1994, с. 7]; акад. І. Дзюба: суржик – це «калічення мови, мовна безпорадність, брак чуття слова, хапання за перший-ліпший сурогат з чужої мови, пасивний перехід на вторинний ширвжиток» [Дзюба 2005, с. 14]; Ю. Андрухович про суржик: «милий покруч, химерний мішанець, кровозмісне дитя білінгвізму» [Андрухович 2001, с. 2]), проте досі він панує в усно-розмовному дискурсі більшості українців. І потрібні десятиліття мудрої національної політики, употужнення культурного й інформаційного потенціалу української мови, аби «суттєво вплинути на звуження простору побутування мішаного субкоду» [Масенко 2008, с. 32].

У дискурсі аналізованого роману виокремлюємо кілька груп суржикізмів:

- українські лексеми, що зазнали фонетичних змін під впливом російської;
- російські слова, адаптовані фонетично до української вимови;
- росіянізми, включені в комунікацію суржикомовних осіб;
- мовні покручі, утворені внаслідок змішування морфем в умовах білінгвізму.

У романі в мовленні підлітків спостерігаємо українські лексеми, що зазнали фонетичних змін під впливом російської. Це українські слова, що мають такі ж відповідники в російській, але вимовлені з наслідуванням останньої, напр.: *Тільки щоб різко і чьотко* (Чапай, с. 14); *Он дед просив його прийти допомогти картоплю копати* (Чапай, с. 165); *Корчить із себе. Психотерапевта* (Чапай, с. 218).

Найбільшу групу становлять росіянізми, включені мовцями в комунікацію зі збереженням російської вимови, що автор передає українськими буквами. Виокремимо групи за частинами мови. Для прикладу, іменники: *А діти й онуки-оболтуси звикають отримувати гроші нізвідки* (Чапай, с. 207); *Щоб одіяло ще на себе не почав перетягувати* (Чапай, с. 18); *Це так, провєрка* (Чапай, с. 18); *...кніжонки свої читай, гуманойд...* (Чапай, с. 21); *І так тут негров розвелося* (Чапай, с. 50); *...мамка уже готувить взятку* (Чапай, с. 51); *Кокоса не було:*

його в табір не пустила мамка, не було **денег** на дорогу (Чапай, с. 55); *Брр, ну й городішко* (Чапай, с. 122); *Шо за бред?* (Чапай, с. 123) та ін.

В окремих випадках автор послуговується словосполученнями, запозиченими з російської, напр.: ... *а тепер ви нам проблеми створюєте, статістіку портите* (Чапай, с. 160); ...*але цей конкретний нічо так парніша, вєжлівий і дружелюбний* (Чапай, с. 50); *А то приїде в Турин – і зразу впрягаться у ярмо, прощай децтво* (Чапай, с. 216). Кілька разів трапляється словосполучення *децкій сад*, що переносно позначає дитинну поведінку чи дитячі забавки для старших: *Ворожнеча між пациками тепер – так, децкій сад* (Чапай, с. 54).

Зафіксовано в романі й слова інших частин російської мови: прикметник *попроще* (*Скажи своєму малому, щоб був попроще*, – сказав Сергій до Кокоса (Чапай, с. 12); числівник *первий* (*Первий раз, доню?* (Чапай, с. 143)), окремі дієслова (... *іди сюда!* (Чапай, с. 216)).

Частіше автор додає до мовних партій «пацанів» прислівники-росіянізми, напр.: *Сначала трудно буде* (Чапай, с. 143); *З Ярусейо всьо плохо, це ясно* (Чапай, с. 192); *Може, зря я взагалі погодився* (Чапай, с. 216); *Нада з Білим поговорить* (Чапай, с. 54) та ін.

Окремі прислівники автор подає в розмовному варіанті, як вони звучать мовою оригіналу, напр.: *Щас почне втирати...* (Чапай, с. 107) (з рос. *сейчас*). Займенники-росіянізми теж передано в розмовному фонетичному варіанті, напр.: *Тільки мамку жалко. – Чьо?* (Чапай, с. 53); *Та чо...* (Чапай, с. 160); *Тіпа, нада шота рішать* (Чапай, с. 216). Серед часток виокремимо повторювані на сторінках роману *даже, тоже, особо*: *Мамка казала, даже шота прислав* (Чапай, с. 53); ...*мамка просіче, шо і Кокос тоже курий* (Чапай, с. 53); *Правда, у неї й подружок особо нема* (Чапай, с. 88). Із прийменників ми зафіксували рос. *благодаря*: *І тепер у Білому Саду, благодаря Сані* (Чапай, с. 52).

До вжитих у романі вставних слів, що фонетично відповідають росіянізмам, зараховуємо *канєшно, кароче, небось, наверно*, напр.: *Китайози, канєшно, заповонять скоро цілий світ...* (Чапай, с. 50); *Кароче* (Чапай, с. 57); *Не, наверно, не знає* (Чапай, с. 51). Трапляються і вигуки-росіянізми, напр.: *За всьо спасібо, ти будеш моїм гарним спогадом* (Чапай, с. 218).

Окрему групу становлять мовні покручі, утворені внаслідок змішування морфем в умовах білінгвізму. Це слова, у яких хаотично, за бажанням мовця, поєднуються основи російських лексем з українськими морфемами (префіксами, суфіксами, закінченнями). Наприклад, в окремих словах до російської кореневої морфемі додається українське закінчення: а) іменникове: ...*вони продовжують роками працювати на своїх дітей-оболтусів* (Чапай, с. 207); *Надавав щєлбанів ...* (Чапай, с. 50) (-ів, закінчення ім. чол. роду в Р. в. мн.); б) дієслівне: *Ще цих не хватає* (Чапай, с. 50) (-є, закінчення безособового дієслова); *Хоть про армію й поступання не жужжатъ* (Чапай, с. 159) (-ать, закінчення дієслова 3 ос. мн. теп. часу); в) прикметникове: *Он батя з мамкою такі умні – і шо, їм це помогло?* (Чапай, с. 137); *А настоящі патріоти, які шота роблять, блін, є тільки в Харкові та в Луганську* (Чапай, с. 52) (-і, закінчення Н. в. мн.).

В окремих випадках у тексті використано росіянізми, у яких замінено префікси на українські, наприклад, український префікс *від-* ситуативно замінив рос. *от-* у дієслові *відлинювати*: *Юра навчився відлинювати* (Чапай, с. 108) (*отлынивать*). Дієслівний суфікс *-в-* замінив рос. *-л-* у дієслові *оказався*: *Китасць оказався студіком-першокурником...* (Чапай, с. 50). Суфікс інфінітива

-ти замінив рос. -ть у дієслові *прищучити*: ...там, на базарі, щоб чурок *прищучити*... (Чапай, с. 161) (*прищучить*).

В окремих випадках автор використовує типові морфологічні помилки, що трапляються при наслідуванні російської, наприклад при використанні прийменників (*З Ярусейо теж трохи посварився, по іншим ділам* (Чапай, с. 137)).

Дослідники вказують також значне використання варваризмів у мові роману. Як зазначає С. Бибик, автор роману «Понаїхали» «загострює проблему варваризації української мови, мовомислення українців нашого часу, однією з причин яких є спорадичне заробітчанство» [Бибик 2019, с. 35]. Справді, герої роману, будучи за кордоном на заробітках, перебували під впливом мажоритарної мови (англійської у США – Юрко, італійської – Ольга в Італії, російської – Сергій у Москві), тому не завжди встигали автоматично «перемкнути мовний код», засвоювали окремі вислови і цитували їх мовою оригіналу за потреби. Наприклад, Юрій у Москві, куди прилетів із США, відповів англійською: – *Эй, по-од ноги с’три! – почув він. – Соррі, дьюд, – сказав Юра* (Чапай, с. 136). З мовою, як зазначає С. Бибик [там само], він засвоїв і соціокультурні кліше, життєві сентенції: *Як мене навчили в Америці, лет байгонз бі байгонз. Що минуло, того не повернеш* (Чапай, с. 87).

У романі бачимо назви окремих понять мовою оригіналу, наприклад назви робіт, які виконували мігранти, – що у США, що в Італії: *Дормен, смішне слово. Як це по-нашому? ... Ха. Doorman. Дверняк* (Чапай, с. 29); *Юра сподівався влаштуватись на roofing, крити дахи* (Чапай, с. 30); *Юра тепер став carpenter’s helper, помічник теслі* (Чапай, с. 113); *Бруна привезла матері кросівки та дві палки, схожі на лижні. Це називалося nordic walking. Гуляти з палками* (Чапай, с. 167). Отже, автор, уводячи нові для читача поняття, пояснює їх українською. Якщо він цього не зробив – читачеві допомагають словники: *Шур, ти, звичайно, на баданте до баби Амалії не захочеш?* (Чапай, с. 206); *Треба йти з фіси, з цілодобового рабства, як тільки буде можливість* (Чапай, с. 207) (з італійської badante – доглядачка чи доглядач за старими людьми в Італії; *фіса* – коли працівниця живе в домі роботодавців, тому працює цілодобово); – *А у мене через два місяці якраз пермессо ді соджорно закінчувалось, – із жахом розширив очі заправник* (Чапай, с. 221) (*пермессо ді соджорно* – дозвіл на тимчасове проживання в Італії, якщо іноземець перебуває там понад 3 місяці).

Назви вулиць, районів, окремі вислови персонажів автор подає теж мовою оригіналу. Спостерігаймо: *Юра перейшов по мосту над коліями по Північній Клеборн. Починався Дев’ятий округ. Ninth Ward* (Чапай, с. 36); *...Юра спав кілька годин, а тоді вставав прибирати порожні будинки, знищені повінню. Процедура називалася gutting, від слова gut, кишка, і справді нагадувала чищення кишок зсередини* (Чапай, с. 79). Багато висловів випадкових персонажів передано мовою оригіналу теж. Не наводимо приклади, їх справді багато, особливо на сторінках, де йдеться про заробітчанство Юрка у Штатах.

Неодноразово А. Чапай акцентує на специфіці вимови і західних українців, тобто південно-західному наріччі, яку особливо помічають персонажі під час міграційних переїздів. Сам автор родом із Коломиї, так що гуцульська говірка йому добре відома. Наприклад, у потягу на Москву Сергій вирізнив западенців: *Так мусора ходять. Останнє слово гуцул вимовив так: xoret* (Чапай, с. 118); *Хлопче. Будеш пиу? ... Гуцули немиті, блін* (Чапай, с. 118); *Требуло так сі напиту, – зітхнув гуцул* (Чапай, с. 121). Такий акцент Юра чув у Новому

Орлеані: – *Хлопче, який зараз руфінг? – сказав Юрі вусатий дядько. Навіть у слові «руфінг» відчувається западенський акцент* (Чапай, с. 33).

Отже, у романі «Понаїхали» Артема Чапая спостерігаємо справді лексичний мікс: окрім літературної, потужним є пласт нелітературної лексики – сленгізмів, суржикізмів, вульгаризмів, варваризмів тощо. Таке міксування є виправданим: автор намагався передати «дослівно» мову сучасних підлітків-містян, специфіку комунікації наших заробітчан в інших країнах. Головне, що читач адекватно сприймає текст, усе, що може бути не зрозумілим, автор підказує в потужних партіях невластиве-прямого мовлення.

Проблема в іншому: як «вилікувати» розмовне мовлення сучасників від надуживання нелітературщиною? Адже, крім окремих ситуацій, де субстандарт і вульгаризми можуть бути виправдані, у більшості випадків усно-розмовний дискурс без них може обійтися.

Мабуть, після закінчення війни українці по-іншому поглянуть на особисте використання російської, суржикізмів. Погоджуємося з переконанням Л. Масенко, що «зупинити хворобливі мовно-культурні процеси денационалізації та соціальної деградації може лише мобілізація всіх культурних сил суспільства. Ключова роль у захисті довкілля від розкладових впливів бруталної мовної поведінки належить сферам освіти і культури» [Масенко 2019, с. 116].

Процес санації української мови неминучий. Сподіваємося, мовні дослідження художнього дискурсу повоєнної доби (віримо в Перемогу!) підтвердять наші передбачення.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрухович, Ю. (2001). Орім свій переліг та сіймо слово. [В:] *Урок української*, 7, с. 2–5.
- Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити* (1994). Сербенська, О. (ред.). Львів, 152 с.
- Бибик, С. (2019). Идеалема «свій – чужий» у мовомисленні українського мігранта (на матеріалі роману А. Чапая «Понаїхали»). [У:] *Культура слова*, 90, с. 30–45.
- Володарський, Ю. (2015). Свій, чужий, нічий, зайвий. [У:] *BBC NEWS Україна*. 12 листопада 2015 р. URL: <http://surl.li/hfdny> (дата запити: 15.03.2023).
- Дзюба, І. (2005). До судилища над суржиком. [В:] *Урок української*, 1–2, с. 14–15.
- Єрмоленко, С. (2000). Мовна норма. [В:] *Українська мова. Енциклопедія*. Русанівський В. М. (ред.). Київ, с. 387–388.
- Єрмоленко, С. Я. (2007). Художній стиль. [В:] *Українська мова. Енциклопедія*. Русанівський В. М. (ред.). Київ, с. 812–813.
- Клепуц, Л. (2009). Стратегії класифікації ненормативної лексики. [У:] *Humanities & Social Sciences 2009*. Матеріали I Міжнародної конференції молодих вчених HSS-2009. Львів, с. 84–87.
- Кондратюк, Т. М. (2006). Слово до читача. [У:] *Словник сучасного українського сленгу*. Кондратюк, Т. М. (упоряд.). Харків, с. 3–38.
- Коцарев, О. (2016). *Понаїхали. Книжка заробітчанських пристрастей від Артема Чапая*. URL: <http://surl.li/hfdpr> (дата запити: 15.03.2023).
- Левченко, Т. М. (2021). *Субстандартна лексика в мові засобів масової комунікації: стилістика і прагматика*. Автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 40 с.
- Масенко, Л. (2008). *Суржик: історія формування, сучасний стан, перспективи функціонування*. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16539> (дата запити: 14.03.2023).
- Масенко, Л. (2019). *Суржик: між мовою і язиком*. Київ, 202 с.
- Миколенко, Т. М. (2006). *Український міський сленг (на матеріалі усного мовлення тернопільців)*. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 26 с.
- Навальна, М. (2018). Стилістично нейтральна, стилістично та функціонально маркована лексика. [У:] Струганець, Л. (ред.). *Лексика на перетині наукових парадигм*. Тернопіль, с. 79–89.
- Пономарів, О. Д. (1992). *Стилістика сучасної української мови*. Київ, 248 с.

- Рибалка, Я. І. (2012). Ненормативна лексика роману Сергія Батурина «Охоронець». [В:] *Український смисл*, 1, с. 193–200.
- Ставицька, Л. (2005). *Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови*. Київ, 464 с.
- Ставицька, Л. і Труб, В. (2007). Суржик: міф, мова, комунікація. [В:] *Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти*. Київ, с. 31–120.
- Струганець, Л. (2011). Диференційні ознаки норми літературної мови. [У:] *Культура слова*, № 74, с. 34–43.
- Тараненко, О. О. (2002). Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.). [У:] *Мовознавство*, 4–5, с. 23–41.
- Ткачук, М. (2018). Діалектна мова і нормативна лексикографічна практика. [В:] *Українська мова*, № 3, с. 54–66.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- Чапай – Чапай, А. (2015). *Понаїхали*. Київ, 240 с.
- ССУС – *Словник сучасного українського сленгу* (2006). Кондратюк, Т. М. (упоряд.). Харків, 350 с.
- СУМ – *Словник української мови*. В 11 тт. Київ, 1970–1980.
- СУС – *Словник українського сленгу*. URL: <https://slovník-ukrainskogo-slengu.slovaronline.com>.
- СУМ-20 – *Словник української мови*. У 20 тт. URL: <https://1677.slovaronline.com>.

REFERENCES

- Andrukhovych, Yu. (2001). Orim svii perelih ta siimo slovo [Let's plow our field and sow the word]. [V:] *Urok ukrainskoi*, 7, s. 2–5. (in Ukrainian)
- Antysurzhyk. Vchymosia vichlyvo povodyty i pravylnu hovoryty* (1994) [Antisurge. We learn to behave politely and speak correctly]. Serbenska, O. (red.). Lviv, 152 с. (in Ukrainian)
- Bybyk, S. (2019) Idealema «svii – chuzhyi» u movomyshlenni ukrainskoho mihranta (na materialy romanu A. Chapaia «Ponaikhaly») [The idealema of «one's own – someone else's» in the linguistic thinking of a Ukrainian migrant (based on the material of A. Chapai's novel «We Found»)]. [U:] *Kultura slova*, 90, s. 30–45. (in Ukrainian)
- Volodarskyi, Yu. (2015). *Svii, chuzhyi, nychyi, zaivyi* [Own, someone else's, nobody's, redundant]. [U:] *BBC NEWS Ukraina*. 12 lystopada 2015 r. URL: <http://surl.li/hfdny> (data zapytu: 15.03.2023). (in Ukrainian)
- Dziuba, I. (2005). Do sudylyshcha nad surzhykom [To the court over the surzhyk]. [V:] *Urok ukrainskoi*, 1–2, s. 14–15. (in Ukrainian)
- Yermolenko, S. (2000). Movna norma [Language norm]. [V:] *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Rusanivskyi, V. M. (red.). Kyiv, s. 387–388. (in Ukrainian)
- Yermolenko, S. Ya. (2007). Khudozhnii styl [Artistic style]. [V:] *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Rusanivskyi, V. M. (red.), Kyiv, s. 812–813. (in Ukrainian)
- Kleputs, L. (2009). Stratehii klasyfikatsii nenormatyvnoi leksyky [Strategies for classifying profanity]. [U:] *Humanities & Social Sciences 2009*. Materialy I Mizhnarodnoi konferentsii molodykh vchenykh HSS-2009. Lviv, s. 84–87. (in Ukrainian)
- Kondratiuk, T. M. (2006). Slovo do chytacha [A word to the reader]. [U:] *Slovník suchasnoho ukrainskoho slenhu*. Kondratiuk, T. M. (uporiad.). Kharkiv, s. 3–38. (in Ukrainian)
- Kotsarev, O. (2016). *Ponaikhaly. Knyzhka zarobitchanskykh prystrastei vid Artema Chapaia* [We found. A book of earning passions by Artem Chapai]. URL: TEXTY.ORG.UA 2016-01-21 (in Ukrainian)
- Levchenko, T. M. (2021). *Substandartna leksyka v movi zasobiv masovoi komunikatsii: stylistyka i prahmatyka* [Substandard lexis in mass media language: stylistics and pragmatics]. Avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk: 10.02.01. Luts'k, 40 s. (in Ukrainian)
- Masenko, L. (2008). *Surzhyk: istoriia formuvannia, suchasnyi stan, perspektyvy funktsionuvannia* [Surzhyk: history of formation, current state, prospects of functioning]. URL: ekmair.ukma.edu.ua (data zapytu: 14.03.2023). (in Ukrainian)
- Masenko, L. (2019). *Surzhyk: mizh movoiu i yazykom* [Surzhyk: between the tongue and the tongue]. Kyiv, 202 s. (in Ukrainian)
- Mykolenko, T. M. (2006). *Ukrainskyi miskyi slenkh (na materialy usnogo movlennia ternopiltsiv)* [Ukrainian city slang (based on the oral speech of Ternopil residents)]. Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv, 26 s. (in Ukrainian)
- Navalna, M. (2018). Stylistychno neitralna, stylistychno ta funktsionalno markovana leksyka [Stylistically neutral, stylistically and functionally marked vocabulary]. [U:] *Struhanets, L. (red.). Leksyka na peretyni naukovykh paradyhm*. Ternopil, s. 79–89. (in Ukrainian)

Ponomariv, O. D. (1992). *Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy* [Stylistics of the modern Ukrainian language]. Kyiv, 248 s. (in Ukrainian)

Rybalka, Ya. I. (2012). Nenormatyvna leksyka romanu Serhiiia Baturyna «Okhoronets» [Profanity in Serhiy Baturin's novel «The Guard»]. [V:] *Ukrainskyi smysl*, 1, s. 193–200. (in Ukrainian)

Stavytska, L. (2005). *Arho, zharhon, slenħ: sotsialna dyferentsiatsiia ukrainskoi movy* [Argo, jargon, slang: social differentiation of the Ukrainian language]. Kyiv, 464 s. (in Ukrainian)

Stavytska, L. & Trub, V. (2007). Surzhyk: mif, mova, komunikatsiia [Surzhik: myth, language, communication]. [V:] *Ukrainsko-rosiiska dvomovnist. Linhvotsiokulturni aspekty*. Kyiv, s. 31–120.

Struhanets, L. (2011). Dyferentsiini oznaky normy literaturnoi movy [Differential features of the norm of the literary language]. [U:] *Kultura slova*, 74, 34–43. (in Ukrainian)

Taranenko, O. O. (2002). Kolokvializatsiia, substandartyzatsiia ta vulharyzatsiia yak kharakterni yavyshecha stylistyky suchasnoi ukrainskoi movy (z kintsia 1980-kh rr.) [Colloquialization, substandardization, and vulgarization as characteristic phenomena of the stylistics of the modern Ukrainian language (since the end of the 1980s)]. [U:] *Movoznavstvo*, 4–5, s. 23–41. (in Ukrainian)

Tkachuk, M. (2018). Dialektna mova i normatyvna leksykohrafichna praktyka [Dialect language and normative lexicographic practice]. [V:] *Ukrainska mova*, 3, s. 54–66. (in Ukrainian)

ABBREVIATIONS

Chapai – Chapai, A. (2015). *Ponaikhalı* [We found]. Kyiv, 240 s. (in Ukrainian)

SSUS – *Slovnyk suchasnoho ukrainskoho slenhu* [Dictionary of modern Ukrainian slang]. Kondratiuk, T. M. (uporiad.). Kharkiv, 2006. 350 s. (in Ukrainian)

SUM – *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. V 11 t. Kyiv, 1970–1980. (in Ukrainian)

SUS – *Slovnyk ukrainskoho slenhu* [Dictionary of Ukrainian slang]. URL: <https://slovník-ukrainskogo-slengu.slovaronline.com>. (in Ukrainian)

SUM-20 – *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. U 20 tt. URL: <https://1677.slovaronline.com>. (in Ukrainian)

Подано до редакції 22.03.2023 року

Прийнято до друку 21.04.2023 року